

Kulturhistorisk inventering

ÅLS KYRKOGRÅRD

Bilaga 11, Eric Todenius – kyrkoherden i Åhls äldsta grav
Författare: Hans Berglund, 2018

Eric Todenius — kyrkoherden i Åhls äldsta grav

HANS BERGLUND

Utanför ingången till sakristian på den östra sidan av Åhls kyrka finns kyrkogårdens äldsta grav. Här vilar församlingens kyrkoherde Eric Todenius (1730-1794) som tjänstgjorde i församlingen i 26 år. I graven ligger även hans hustru Elsa Margareta (1739-1798) och yngsta dottern Elsa Christina (1780-1799).

På hans gravsten står:

"Härunder hwilar det förgängeliga af Åhls församlings waksama kiörkoherde herr magister Eric Todenius född 1730 dödde efter trogen tjenst i sin herras wingård åhr 1794 sörid ock saknad af anhöriga ock wänner wänte wi med honom ett gladt möte inför guda tronen"

Sammanställning gjord 2018 av Hans Berglund, Insjön

Denna sammanställning om Eric Todenius berättar även om hans familj, kyrkan och socknen under den tid han verkade i Åhl. Eric Todenius var församlingens tolfte kyrkoherde och tillträdde tjänsten 1787. Hans Berglund, bosatt i Insjön sedan 2006, är journalist och släktforskare:

"Min släktforskning avslöjade en nära koppling till familjen Todenius: kyrkoherdens yngre syster Maria (1737-1819) är min farfars morfars farmor. Denna släktgren visade sig innehålla många präster, vilka turligt nog är väl nedtecknade i olika herdaminnen."

Todenius — en släktgren med många präster

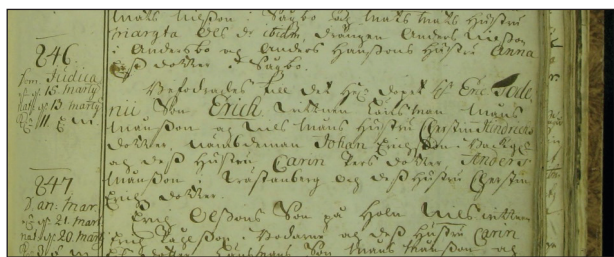
Eric Todenius föddes den 13 mars 1730 i Bjursås socken, och döptes två dagar senare. Kanske förrättades dopet av fadern, Eric Anders Todenius, som tjänstgjorde som pastor i församlingen, men mera troligt av barnets morfar, socknens kyrkoherde Johan Anders Arhusiander, från en av Västerås stifts gamla prästsläkter.

På faderns sida tycks endast just pappa Eric Anders, född 1696 i Fellingsbro i Västmanland, ha blivit präst. Efter studier i Uppsala blev han prästvigd i Bjursås 1721 och där arbetade han således då vår Eric föddes nio år senare.

Fadern Eric Anders fick strax därefter en komminister-tjänst i Västanfors socken, även det i Västmanland. Och där blev han kvar, ”nöjd dermed under trogen tjenst och församlingens kärlek”, som det står i herdaminnet från 1844. Efter många år av giktplågor avled fadern den 8 maj 1770.

På moderns sida, däremot, fanns det gott om präster.

Anna Catharina Arhusiander (1703-1759) var dotter till

Eric Todenius dopnotis 1730 i kyrkboken för Bjursås församling 1708-1743 (C:4, bild 66, sida 74).

kyrkoherden Johan Anders Arhusiander (1671-1731) i Bjursås och hans hustru Catharina Anagrius (1686-1739). De båda fick 17 barn, varav några dog i späda ålder. Samtliga fyra döttrar som nådde vuxenålder gifte sig med präster.

Denne kyrkoherde var i sin tur son till Andreas Petri Arhusiander, som också var kyrkoherde, men i Gagnef. Hans maka, Margareta Sebera var dotter till kyrkoherden i Torsång, Daniel Seberus. Och så vidare.

Mormodern Catharina Anagrius var dotter till Martin Eric Anagrius, kyrkoherde han också, i Bjursås (1678-1706). Catharinas släkt på modernet är förvisso också intressant. Hennes mormorsmor var Margareta Trotzig, dotter till Mårten Trotzig, tysk köpman som kom till Stockholm 1581 och som gett namn åt Mårten Trozigs gränd, Stockholms smalaste gata, bara 90 centimeter bred. Mårten blev för övrigt ihjälslagen under en affärsresa till Falun 1617.

NORDISKA MUSEET

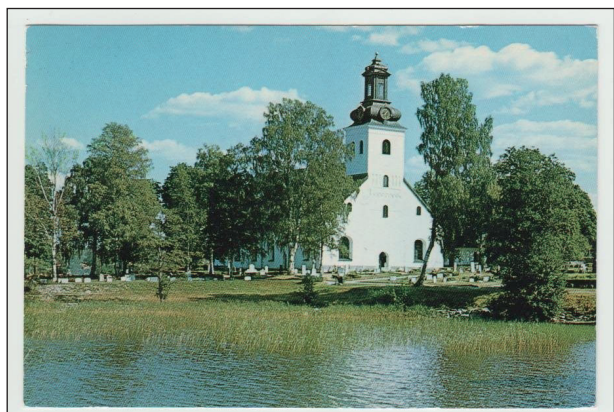
Hur Eric Todenius såg ut vet man inte, men denna målning visar en präst kring samma tid med svart kappa, rock och väst. Till detta bars prästkragen, kallad "elvan", samt en gråvit lockig peruk. Okänd konstnär.

Utnämningen av Eric Todenius överklagades

Bara några månader efter Erics födelse flyttade familjen Todenius från Bjursås till Västanfors, där pappan fått tjänst som komminister. Där växte Eric upp med alla syskon — och de var många. Mamma Anna Catharina födde tretton barn, men sju av dem dog i späda ålder eller innan de blev vuxna.

Eric fick under sina 64 år uppleva fyra kungar, tillhörande de Hessiska och Holstein-Gottorpska ätterna. Han föddes när Fredriks I regerade och kom till Åhls socken under kung Adolf Fredriks regenttid. Han blev kyrkoherde i Åhl under Gustav III:s dagar och dog när kungen hette Gustav IV Adolf.

1700-talet var naturvetenskapernas århundrade, jordbruket expanderade och skiftesreformer blev nödvändiga. Kulturlivet blomstrade, nästan samtida med Eric Todenius var Carl Michael Bellman (1740-95). Den svunna stormaktsställningen

Söderbärkes kyrka, vackert belägen vid Norra Barken. Här fick Eric Todenius sitt första arbete 1759, som adjunkt.

levde kvar i svenskarnas medvetande, vilket ledde till några misslyckade krig. Kort tid efter Erics bortgång drabbades Åhl av missväxt, och socknen fick hjälp av staten i form av säd.

När Eric var 29 år, den 27 maj 1759, blev han prästvigd och påbörjade sin första tjänst som adjunkt i Söderbärke socken. Året därpå fick han en liknande tjänst i Svärdsjö under kyrkoherde Eric Morænius. Denne visade sig ha en giftasvuxen dotter, Elsa Margareta, 21 år. Men innan paret kom att stå vid altaret fick Eric än en gång en ny tjänst, som pastor i Leksand 1762, samma år som Elsas pappa, kyrkoherden, dog.

Den 5 juni 1766 vigdes Eric Todenius och Elsa Margareta Morænius. Första barnet, Eric, föddes i april 1767, men dog efter bara en kort tid. Samtidigt hade pappa Eric sökt tjänsten som, och blivit utsedd till, komminister i Åhls socken.

Men valet överklagades, av vem och på vilka grunder framgår inte av 1844 års herdaminne. Efter länsstyrelsens undersökning fastställde konungen, Adolf Fredrik, valet av Eric Todenius och han kunde tillträda tjänsten som komminister i Åhl den 22 februari 1768.

Vid den tidpunkten var Johan Klingberg (1703-1772) kyrkoherde i Åhl sedan drygt sju år. Enligt herdaminnet ”med godt hufvud, lätthet att tala och behagligt wäsende. Förde en qwick och stundom skarp penna”. Under Klingbergs år byggdes dessutom den nya, nuvarande, kyrkan. Men innan Eric Todenius tillträdde tjänsten som kyrkoherde 1787 hann ännu en kyrkoherde passera tjänsten.

WIKIMEDIA

Kung Adolf Fredrik. Målning av Gustaf Lundberg cirka 1751.

En samtida skildring av kyrkobygget i Åhl

När Eric Todenius tillträdde tjänsten som komminister i februari 1768 var Åhls nya kyrka, den nuvarande, nyligen färdigbyggd. Det gamla stenkapellet från troligen 1300-talet hade ersatts med en betydligt större kyrkobyggnad, utformad efter tidens arkitektoniska ideal. Dock återanvände man delar av kapellets murverk, vilket förklarar bland annat de snäva murarna i tornet och avvikelserna i del av norra väggen. Även rivningsmaterial kom till användning i nya byggnaden.

När nya kyrkan började byggas den 8 juni 1761 genom att man lade ut grunden för nybygget, hade Johan Klingberg varit kyrkoherde i Åhl sedan den 27 november året innan.

Som ganska ny kyrkoherde började Klingberg föra detaljerade anteckningar om bygget. Men efter 15 månader upphörde hans noteringar sedan spåntaket blivit klart i början av oktober. Han har då bland annat konstaterat att gudstjänsterna endast under tre månader behövdes hållas på annan plats under bygget. De fåtaliga raderna om kyrkbygget är en anmärkningsvärd samtida skildring som döljs nästan sist bland många blanka blad i husförhörlängden för åren 1762-1775. Kopian här intill av Klingbergs anteckningar visar texten in extenso.

Predikstol dröjde i 17 år

Helt klar var dock inte kyrkan 1767. Det dröjde ett antal decennier innan kyrkorummet fick sin slutliga utformning.

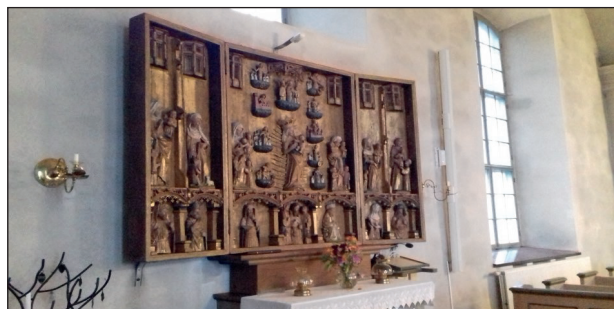
Kyrkans västra läktare, numera orgelläktare, uppfördes 1775. Troligen var man utan orgel fram till 1860-talet då en orgel ursprungligen avsedd för Floda kyrka togs över.

Predikstolen är ett lokalt arbete utfört 1784 av N.N. Friborn i Floda socken, sniderierna anses dock vara utförda av en Hans Mohson i Gräsala, Svärdsjö. Den förgylldes två år senare av en målargesäll vid namn Peter Hedendahl. Den är präglad av den gustavianska stilen och har en påkostad utformning med förgyllda sniderier av symbolisk karaktär samt förgyllda detaljer på grå eller blå bakgrund.

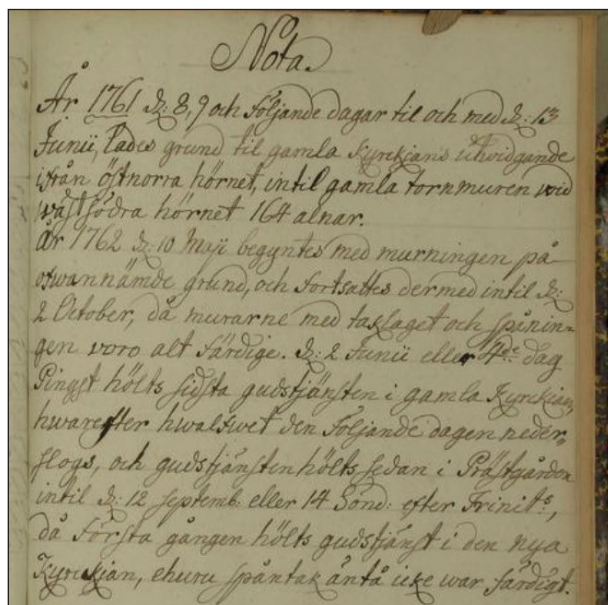
Eric Todenius torde därmed vara en av de första prästerna att ha använt predikstolen.

En del av den ursprungliga inredningen från kyrkobyggets tid har även tagits bort under åren. De ursprungliga slutna bänkarna från 1761 ersattes 1887 med nuvarande öppna bänkar. Och det medeltida altarskåpet, som från början var placerat på central plats i koret, togs ned 1827 för att ersättas av dagens monumentala altaruppsats.

Efter en restaurering på 1960-talet återfördes det gamla altarskåpet till kyrkan, och placerades över ett murat altarbord mot korets södra vägg, där en dörröppning murades igen. Skåpet av ek är en triptyk, ett s.k. Mariaskåp som anses vara snidat på 1480-talet i Heinrich Wylsyncks verkstad i nordtyska Lübeck. Det inköptes av kyrkan vid ett senare tillfälle.

Det medeltida altarskåpet som återförts till kyrkorummet.

I Åhls husförhörlängd 1762-1775 (AI:4b, bild 121) har kyrkoherde Johan Klingberg skildrat hur man plockade ned den gamla kyrkan och började bygga upp den nuvarande.

Där står:

”År 1761 d. 8, 9 och följande dagar til och med d. 13 Junii, lades grund til gamla Kyrckians uthvidgande ifrån östnorra hörnet, intil gamla tornmuren wid wästsödra hörnet 164 alnar.

År 1762 d. 10 Maji begyntes med murningen på ofwan nämde grund, och fortsattes dermed intil d. 2 October, då murarne med taklaget och spåningen voro alt färdige.

D. 2 Junii eller 4e dag Pingst hölts sista gudstjänsten i gamla Kyrckian, hwarefter hwalwet den följande dagen nederslogs, och gudstjänsten hölts sedan i Prästgården intil d. 12 September eller 14 Sönd efter Trinitis, då första gången hölts gudstjänst i den nya Kyrckian, ehuru spåntak äntå icke war färdigt.”

Även exteriört fanns skillnader mot i dag. Kyrkans tak var ursprungligen täckta med rödtjätat takspån som svarttjätades i slutet av 1880-talet. Kort därefter, 1894, ersattes takspånet med asfaltpapp som 1899 övertäcktes med nuvarande skifferplattor.

Kvar från den medeltida kyrkan är klockorna. Storklockan från 1616 är omgjuten 1855, medan lillklockan från 1640 omgöts 1737. I den gamla kyrkan hängde klockorna först i ett torn från troligen 1400-talet, men 1748 flyttades de till en fristående klockstapel eftersom klockringningarna utsatte kyrkans valv för stora påfrestningar. Klockstapeln revs kort tid efter att nya kyrkan blivit färdig.

Källa: Jean-Pauls Darphins inventering av Åhls kyrka, utgiven 2005 av Västerås stift.

Predikstolen från 1784 med förgyllda sniderier.

Nu var det Eric Todenius som fick fara runt till byarna i socknen, från Kilen i väster till Solarvet i öster, och kontrollera bybornas läsfärdighet och kunskaper kring katekesen. Husförhören och det ständiga arbetet med kyrkböckerna tog mycken tid för en herde. Därtill kom arbetet med att skriva veckans predikan och gå igenom de kungliga dekret och förordningar som skulle pålysas vid söndagens gudstjänst. Dit var för övrigt alla sockenbor skyldiga att komma för att höra prästens läsa upp stycken ur katekesen, för att sedan säga efter honom.

Kyrkoherden ordnade insamling till de branddrabbade

Några uttömmande omdömen om Eric Todenius står inte att finna i herdaminnet. Där konstateras bara att är "till det yttre oansenlig och äfwen utan synnerliga gåfwor, dock en jemn och wälmenande prest". Om hans hustru Elsa Margareta vet man bara att hon var "hederlig och saktmodig", enligt dödboken 1798.

Men Eric Todenius var en handlingens man.

Klockan 4 på eftermiddagen den 2 juni 1788 eldhärjades två gårdar i byn Heden "till nedersta jordtorwan". Ägarna, Göran Per Mattsson och Per Persson med familjer, blev husvillan och ingenting kunde räddas av deras tillhörigheter.

Dessutom hade en kommenderad soldat förvarat sina pengar, sina kläder och sitt gevär på en av gårdarna. Musköt-pipan var det enda som återfanns i askan efter branden.

Kyrkoherde Todenius beslöt att hjälpa de drabbade och i ett upprop i Inrikes Tidningar den 28 augusti berättar han om branden och att han vill ha hjälp med pengar. Han skriver att Åhls bönder nu måste låna pengar till soldatens utrustning. Åhls församling är en av de mindre i Dalarna och invånarna är mycket fattiga, kan man läsa i uppropet.

"Människovän, du vars hjärta ömmar för de olyckliga, är din hand upplåten att göra gott? Känner du inom dig förbindelser att vilja bispringa dessa genom vådeld lidande och husvillan, så kunna dina gåvor sändas med posten till Falun och Åhl till undertecknad församlingens kyrkoherde", skriver Eric Todenius.

Hur det egentligen gick för Todenius att få ihop pengar framgår inte av de gamla tidningarna som Kungliga Biblioteket skannat in. Men i Falu Weckoblad den 15 november skriver han att han med posten den 18 oktober erhållit ett kuvert med tre riksdaler. Notisen avslutas med "Ädle männi-skovän! Gud tänke på dig igen til det bästa!".

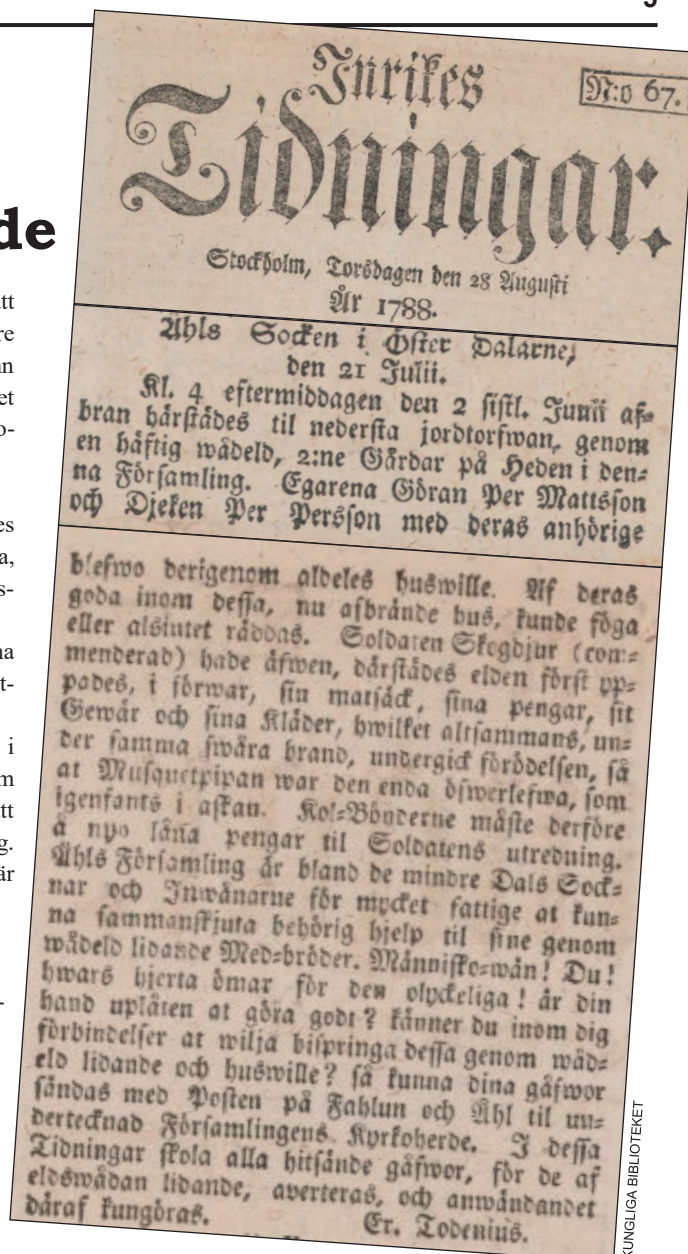
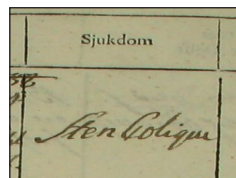
Eit pterligare underfödd för de genom Eldswådan den 2 sifst. Juni olyck-
lige Hedeboer, ankommo med posten den 18 October under Couvert til under-
teknad Pastor 3 Riksdal. sp. med Dewis: Tänk på den Wändige och nödlidande.
Kole Människo-wän! Gud tänke på dig igen til det bästa! Er. Todenius.

Sonen Anders blev länsman

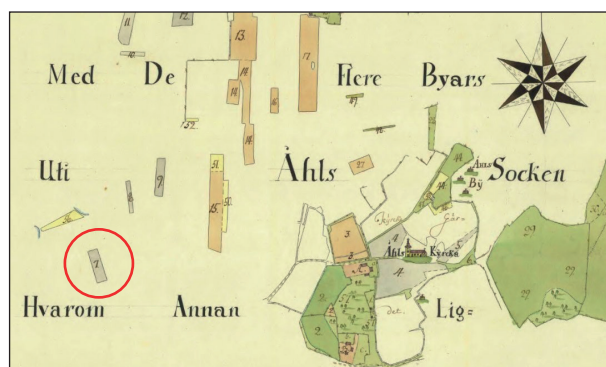
Paret Todenius ende son som överlevde de späda åren, Anders, blev Åhl trogen. Han gifte sig 1792 med Brenäsflickan Kerstin Matsdotter och flyttade till Holen nr 7, ungefär vid dagens korsning mellan Kornvägen och Villavägen. Familjen växte och fram till 1800 föddes fyra söner. I mitten av 1790-talet höll också skolan till hemma hos familjen.

Anders Todenius tog sig namnet Todén och blev länsman för Åhls socken. Som sådan verkade han ända tills lungsoten drabbade honom. Endast 35 år gammal avled han hösten 1804.

Pappan, kyrkoherde Eric Todenius, fick vara med om ännu en kung då Gustav IV Adolf efterträdde Gustav III 1792. Men måndagen den 3 november 1794 drabbades kyrkoherden av våld-samma smärtor i buken och avled i "sten colique", sannolikt gallsten.

Eric Todenius upprop om nödbidrag till de branddrabbade var infört i Inrikes Tidningar den 28 augusti 1788. I Falu Weckoblad den 15 november fanns notisen om att han åtminstone fått ett bidrag på tre riksdaler, vilket motsvarar lite drygt ett tusen kronor i dag.

Karta över centrala Åhl 1767, samma år som Eric Todenius väljs till komminister i socknen. På gården nr 7, till vänster på kartan, bosatte sig sonen Anders, socknens länsman.

Tisdagen därefter begravdes kyrkoherde Todenius på Åhls kyrkogård, i den grav som nu är kyrkogårdens äldsta. Predikan hölls av Gagnefs kyrkoherde Samuel Godenius.

Marginellt mindre befolkning på Todenius tid

Befolkningen i Åhls socknen uppgick 1749 till 1.558 personer, första året som folkräkning gjordes i Åhl. När Todenius tillträdde 1768 hade befolkningen ökat till drygt 1.900 personer, och när han avled 1794 var det marginellt flera som bodde i Åhl. Men år 1774 var man nere i 1.772 personer på grund av rödsot, fläckfeber, koppor och missväxt, för att några år senare åter vara uppe kring 1.900 personer. Som jämförelse hade Åhls församling år 1960 drygt 2.400 invånare, och för fyra år sedan 2.740 invånare, en inte alltför stor ökning under 250 år.

Den största byn i Åhl befolkningsmässigt 1762 var Heden med 256 personer fördelade på 50 hushåll, därefter Holen med 192 invånare på 34 hushåll. Byn Heden tillhörde för övrigt byn Holen före 1652.

Vid en räkning 1798 hade Heden vuxit så kraftigt att den i sin tur hade delats i två byar, Övre Heden med 227 personer och Nedre Heden med 145 personer. Samtidigt hade även byn Holen vuxit, med drygt 40 personer till 233 personer.

Källa: "Befolkningen i Åhl 1650-1960" av Svenerik Bäckström, utgiven 1966 av Åhls hembygdsförening

Åhls Församling
Folkvärdet eller Förligande, ifrån 1717 års början
hvar för sinna inga orönligena förligande, eller
liksom de som föddne källor.

År	Invånare	Hushåll	Andel
1717	1558	340	152
1762	58	72	26
1767	58	57	5
1764	62	46	16
1765	60	78	18
1766	47	25	22
1767	52	35	18
1768	69	24	40
1769	68	36	32
1770	48	70	18

Befolkningen i Åhls socken visade ett litet överskott varje år, utom 1765 då antalet minskade med 18 personer.

Undervisningen blev en fråga för hela socknen

En kunglig förordning 1723 föreskrev att föräldrarna vid vite hade ansvar för att barnen fick lära sig läsa innantill i en bok och skaffa sig kunskap i kristendom. Oftast blev det modern i hushållet som fick ta det ansvaret, men de som inte själva kunde lära sina barn att läsa var då skyldiga att anlita någon kompetent person, till exempel församlingens klockare. Det blev med andra ord en angelägenhet för hela församlingen.

År 1734 beställdes till Åhl inte mindre än 32 biblar, av vilka bönderna fick 30 stycken och kyrkoherden själv behöll två.

Läsfärdigheten var inte så stor i Åhl under Eric Todenius tid som komminister och kyrkoherde, men den ökade. En granskning av husförhörslängderna för Holens by för perioden 1788-97 visar att de som var födda 1750 eller tidigare i allmänhet ännu inte nöjaktigt kunde läsa innantill, endast 17 procent blev godkända. Många av dem som var födda efter 1750 kunde dock läsa "någorlunda" eller "väl", hela 80 procent blev godkända.

Frivilligt att lära sig skriva

Men skrivning var ännu ett frivilligt ämne i skolan. Mot slutet av 1700-talet var det endast några få i församlingen som kunde skriva. Det skulle dröja till folkskolereformen 1842 att skrivning blev en del av undervisningen.

Under 1770-talet inrättades ett antal byskolor, eftersom avståndet till Kyrkskolan från vissa byar var stort. Som lärare eller byskolmästare anställdes någon läskunnig person i

respektive by. Brenäs och Helgnäs hade dock ännu 1780 inte ordnat med någon skola. Det var också svårt att få någon lärare i de mindre byarna i östra Åhl. Många byskolmästare fick så dåligt betalt att de inte ansåg det vara mödan värt. På sockenstämman 1779 bestämdes dock att varje byskolmästare skulle få en skäligen dagpenning, till viss del av föräldrarna.

När Eric Todenius blivit kyrkoherde 1787 godkände stiftets biskop Lars Benzelstierna att fattiga föräldrar skulle få bidrag ur fattigkassan för att kunna betala läraren, och att de som hade bättre ställt skulle bidra med kost till byskolmästaren.

Fick sin i lön i blandsäd

Kyrkoherde Todenius pålyste därefter i kyrkan att en lärare dessutom skulle kunna få betalt med säd ur socknens förråd. Det rörde sig oftast om havre eller blandsäd (korn, havre och ärtor).

I en skrivelse 1773 från den nya konungen Gustav III påpekades nytan med att också så råg och plantera jordpäron (potatis). Det här med potatis var en nyhet som vann insteg först senare i Åhls socken.

Det kan även tilläggas att skolan inte pågick under hela året, utan den började i januari, strax efter trettondag jul, och slutade till påsk. Därefter behövdes barnen i lantbruket. Många föräldrar flyttade då även till sina fäbodrar och kunde kanske vara tillbaka först till jul.

Det var med Luthers Lilla katekes som barnen började lära sig läsa. Vid husförhören fick de sedan redovisa sin kunskaper.

Källa: "Folkundervisningen i Ål före 1919" av Birger Lindell, utgiven 1975 av Åhls hembygdsförening

